

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU XVII TEADUSKONVERENTS MEIE KOGUD. EILSEST TULEVIKKU

Tartu Ülikooli Raamatukogus
23.-24. septembril 1997. a.

Tartu 1997

Päevakava

23. septembril kell 10 avamine

Tartu Ülikooli Raamatukogu ajaloolistest kogudest: keskaegsed pärgamentkäsikirjad

mag. Marju Lepajõe

15.–16. saj. Lääne-Euroopa raamatu köite kujundusest

Kadri Tammur

Millal trükiti Eestimaal esimene raamat?

Ene-Lille Jaanson

Heinrich Stahli kakskeelsed vaimulikud käsiraamatud

Elna Hansson

Muusikaharuldusi käsikirjas ja trükis

Mare Rand, Ene-Lille Jaanson

Estica/Baltica kontseptsioonist

mag. Ruth Michelson

Tartu Ülikooli humanitaarraamatukogu

Sirje Madisson

Keskfond ja raamatute säilivus raamatukogus

Kersti Jalas, mag. Kurmo Konsa

Raamatumuuseumis on avatud näitus Rara musica. Koostanud Mare Rand, Ene-Lille Jaanson

24. septembril kell 10

Rahvusraamatukogu printsiiptartus

Peeter Olesk

Komplekteerimine — uued suunad

Ülo Treikelder

Tänane päev Rahvusraamatukogu rahvusbibliograafia keskus

Silvi Metsar

Eesti trükise esindatus Tartu Ülikooli Raamatukogus

Kaarin Viirsalu

Kogude arvestuse keerdkäigud

Tiiu Sade

Kataloogisüsteemi arengujooni Tartu Ülikooli Raamatukogus

Ljudmila Dubjeva

Elektronkataloogilgi on oma ajalugu: INGRID-ist INNOPAC-ini

Sirje Nilbe

Eurodokumentatsioonist

mag. Ülle Must

Arvuti tulek raamatukogusse

Toomas Liivamägi

Raamat — infokandja ja museaal

mag. Kurmo Konsa

Keskaegsed pärgamentkäsikirjad

mag. Marju Lepajõe
TÜ usuteaduskonna lektor
filosoofiamagister

TÜ Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas on hoiul väike kollektsioon keskaegseid pärgamentkoodekseid (10 köidet).

Koodeksite päritolu on ebaselge. Mscr. 10 ja 13 on kuulunud ülikooli raamatukogule juba tema algusaastatel, täpsemad andmed puuduvad. Mscr. 280–287 on ostetud prof. Franz Rühli poolt 1875. a. “Inglismaalt oksjonilt”. Ka nende käsikirjade varasem päritolu on teadmata.

Koodeksid on ajavahemikust XII saj. – XV saj. II pool. Võimalik, et vanim käsikiri (Mscr. 13) — “Kommentaar Priscianuse juurde” (“Tractatus glosarum”?) — on pärit isegi XI saj. lõpust.

Oma sisult on kõik koodeksites sisalduvad tekstid XII–XV saj. intellektuaalsele elule ühes või teises mõttes vägagi iseloomulikud.

Mscr. 10 on breviaar (ca 1400; Põhja-Prantsusmaa või Madalmaad).

Mscr. 13 on “Kommentaar Priscianuse juurde” (XII saj.?, Prantsusmaa), mis representeerib kaasaja väga aktiivset grammatika ja keelega tegelemist.

Mscr. 280 sisaldab keskaja ühe levinuma pseudokroonika Trooja sõjast — Dares Phrygiuse “Hystoria trojana” (XV saj. I pool; Itaalia).

Mscr. 281 põhitekst on paavst Innocentius III traktaat “De contemptu mundi” (ca 1250; Inglismaa). Köites leidub ka rida lühemaid traktaate ja fragmente, mis keskenduvad voorustele ja pahedele, ning pikem traktaat altarisakramentidest.

Mscr. 282 on humanistlik moraalifilosoofia kogumik (ca 1460–1470; Itaalia).

Mscr. 283 sisaldab tsistertslaste ordu privileegid (ca 1400; Saksamaa).

Mscr. 284 on kogumik Hieronymuse ja Pseudo-Hieronymuse teostest (XV saj. II pool; Kirde-Itaalia).

Mscr. 285 toob meieni ülipopulaarse teose, Pseudo-Aristotelese “Liber moralium sive secretum secretorum” (XIV saj. lõpp; Prantsusmaa).

Mscr. 286 on rariteetsemaid köiteid selles kollektsioonis. Koodeksi esimeses pooles on Petrarca “[De secreto conflictu curarum mearum](#)” (XV saj. keskpaik; Inglismaa). “Secretum’i” tekstist on praegu teada kuus käsikirja, mis on briti päritolu või tehtud inglasest omaniku jaoks. Tartu käsikiri on üks neist. Köite teine pool sisaldab Lactantiuse “De ira dei” ja “De opificio dei” ning Johannes de Rupescissa “De consideratione quintae essentiae”.

Mscr. 287, oma illuminatsioonide tõttu kaunimaid käsikirju selles kollektsioonis (XIV saj. I pool; Itaalia), sisaldab kaks teoloogilist traktaati: Vicentiuse “De venatione divini amoris” ja Limoge'i Petruse “Liber moralis de oculo”.

Ettevalmistamisel on nende käsikirjade illustreeritud ja kommenteeritud trükikataloog.

15.–16. saj. Lääne-Euroopa raamatu köite kujundusest

*Kadri Tammur
TÜ Raamatukogu*

Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas on hoiul arvestatav kollektsioon 15.–16. saj. originaalköites raamatuid. Ettekandes vaadeldakse itaalia, prantsuse, madalmaade ja saksa köitemeistrite loomingut kujunduslikust aspektist. Kuna kõige rikkalikumalt on esindatud saksa köitemeistrite poolt loodu, siis neile ka suurem tähelepanu.

Trükikunsti leiutamiseni oli raamat kallis ja väikese eksemplaarsuse tõttu haruldane. Käsikirjaliste raamatute kirjutamise, ümberkirjutamise ja köitmisega tegeldi peamiselt kloostrites. Trükitehnika kasutuselevõtuga muutus raamatute köitmine käsitööliste tsunftide tegevusalaks. Edukate trükikodade juures töötasid oma köitemeistrid. Raamat muutus kaubaks. Bibliofiilid — kõrged võimukandjad, õpetlased, kaupmehed — olid suurte raamatukogude omanikud. Kollektsiooni kuuluvaid köiteid lasksid nad kaunilt kujundada. Oma köitemeistrid olid ametis õukondade ja ülikoolide juures.

15. sajandist ja 16. sajandi algusest pärinevad raamatud olid köidetud gooti köite traditsioonidele vastavalt. Raamat oli suur, raskete tamme-, vahtra- või pöökpuust kaantega. Nende kõrvale tulid 16. sajandi esimesel poolel itaalia köite eeskujul kerged pappkaaned. Saksa köites kasutati katematerjalina seanahka tunduvalt sagedamini, võrreldes itaalia ja prantsuse köitega, mis valdavalt oli kaetud kitse- või vasikanahaga.

Gooti ja renessanssköited kaunistati pime- ehk tempeltrüki tehnikas, mille puhul kuumutatud vasktempel suruti niiskele nahale. Kasutati üksik- ja plaattempleid, uuendusena rulltempleid. Kui gooti templitel oli oma lokaalne eripära, siis renessanssköite kaunistamiseks toodetud templid olid laia levikuga. Templite graveerimine muutus omaette käsitöölaks. Kuulsad köitemeistrid lasksid oma töökojas kasutatud templitele graveerida initsiaalid. Et samu templeid kasutati aastakümneid ja pärandati koos töökojaga, siis pole meistrit sageli võimalik määrata. Enamasti jääb köitemeistri looming anonüümseks.

Gooti köite kujundust iseloomustavad joontega raamitud kaaned, diagonaaljoontega rombideks jaotatud keskosa, rõhutatud nurgad, sümbolse tähendusega lihtsad taime- ja loomamotiivid, metallplaadid ja lukkumid.

Renessanssköite kujundus on ülesehituselt raamkompositsioon, koosnedes mitmest erineva laiusega, keerulise taime- ja figuraalse ornamendiga vöödist ning ristkülikukujulisest, enamasti plaattempliga kaunistatud keskosast. Kujunduselementidena olid populaarsed tegelased ja sündmused antiikajast ja Piiblist ning kaasaegsete valitsejate, reformaatorite ja humanistide portreed. Templite graveerimisel kasutati eeskujudena tunnustatud kunstnike gravüüre ja raamatuillustratsioone.

Millal trükiti Eestimaal esimene raamat?

*Ene-Lille Jaanson
TÜ Raamatukogu*

Tartu Ülikooli Raamatukogus on käesoleval ajal hoiul vaid 60 (58 erinevat) originaalväljaannet Eesti esimese — rootsiaegse Tartu ülikooli trükikoja toodangust. Et saada võimalikult täpset ülevaadet sajandite eest ilmavalgust näinud trükisõnast, mis moodustab ühtlasi osa eesti rahvusbibliograafiast, on raamatukogus aastakümneid toimunud sellesuunane andmete ja koopiade kogumine ning uurimistöö. Praeguseks on välja selgitatud 1386 Eesti esimeses trükikojas ilmunud trükist. Kogutud materjal annab võimaluse täpsustada mõningaid momente eesti raamatuloos ja vaadata kriitiliselt viimasel ajal trükis ilmunut, et ära hoida korduma kippuvaid vigu. Vaatlusel lähtutakse märksõnast *Tartu ülikooli trükikoda* (Eesti Entsüklopeedia. 9. Tallinn, 1996, lk. 302) ja mõnest teisest hiljuti ilmunud trükisest.

Tartu ülikooli trükikoda, Eesti esimene trükikoda, asut. 1631. Aastarvu 1631 (M. DC. XXXI) kannab tiitellehel Tartus ilmunud 4-leheline väitekiri järjekorranumbriga kuus (*sexta*), mida Andreas Virginiuse juhendamisel kavatses 31. detsembril kaitsta Viiburi linnapea poeg Henricus Boismannus. Samas räägivad tiitellehel leiduv informatsioon ja mitmed kaudsed tõendid selle aastarvu vastu, andes põhjust veendumuseks, et tegemist on trükiveega, kus viimane kriips eksikombel puudub. Ülikooli trükikoja tegevuse algusaastaks tuleks lugeda 1632.

Töötas Tartus 1631–56 ja a-st 1690. A-st 1699 asus Pärnus, evakueeriti 1709 Rootsi... Tegelikult lõppes trükikoja tegevus aastal 1710. Stockholmi Kuninglikus Raamatukogus ja Uppsala Ülikooli Raamatukogus on säilinud rektor Elaus Holsteniuse Pärnus trükitud müürileht 27. jaanuarist 1710, millega kutsuti kuulama järgmisel päeval toimuvat Petrus Königi akadeemilist kõnet.

...trükiste tiitellehel on hrl. trükikoja juhataja nimi: 1631–36 J. Becker (Pistorius), 1636–56 J. Vogel, 1690–1709 J. Brendeken. Jacobus Beckeri (Pistoriuse) nimi leidub trükistel aastani 1635. Alates veebruarist 1636, mil trükikoda asusid juhtima kaks ülikooli poolt valitud

inspektorit, märgiti ilmumisandmetes Lit. acad. või Typis acad. Tehnilist tööd teostasid sellid ja õpipoisid. Johannes Vogelst sai akadeemia trükkal alles 1644. a.

Põhjasõja ajal trükkis T. ü. t. Pärnus ka ajalehte (pole säilinud). Ülikooli senati protokoll 10. 12. 1701 lubab oletada, et Johannes Brendeken trükkis tõepoolest kolmapäeviti ja laupäeviti (alla onß dagar och lördagar) ajalehte või aktuaalseid teateid (dhe aviser). Et mõlemad sõnad on arhivaalis väikese tähega, on vaevalt usutav, et lehe nimi oligi “Dhe Aviser”, nagu on toodud nr. 37 all eesti rahvusbibliograafias (Tallinn, 1993). Ka ilmumisaasta 1700 on ekslik (peab olema 1701 — viga on pärit F. Puksoo uurimusest) ja pühapäeviti leht ei ilmunud.

Märksõna *Tartu ülikooli paberiveski* EE-s puudub, kuid võimalust, et 1632. aastal alustati Emajõe ääres Meltsiveskis paberitootmist, ei saa kõrvale heita. Endel Valk-Falgule, kes on seda mõtet viimasel ajal üleval hoidnud, võib lisada mõningaid kaudseid, kuid toetavaid andmeid.

Ja lõpuks. Ilmse eksitusega on tegemist Liivi Aarma kirjutises “Tsensuur ja kirjasõna Eestis 16.–17. sajandil” (Uurimusi tsensuurist. Tallinn, 1995, lk. 22–23), kus 1637 Tartust skandaaliga põgenenud ajaloo professor Friedrich Meniuse pseudonüümi Salomon Maius all ilmumiskohata trükivalgust näinud müstilis-okultistliku sisuga teost Consensus hermetico-mosaicus (1644) käsitletakse kui Tartus trükitut.

Heinrich Stahli kakskeelsed vaimulikud käsiraamatud

*Elna Hansson
TÜ Raamatukogu*

Heinrich Stahl (u. 1600–1657), vaimulik kirjamees, protestantliku kirikukirjanduse rajaja Põhja-Eesti alal, rakendas esimesena ulatuslikumalt eesti keelt trükisõnas.

H. Stahl koostas saksa- ja eestikeelse paralleeltekstiga neljaosalise vaimuliku käsiraamatu “[Hand- und Hauß buches Für die Pfarherren und Hauß väter Esthnischen Fürstenthumbs](#)” (1632–1638). Raamatu teine osa on esimene eestikeelne kirikulauluraamat ja esimene Eestis trükitud eestikeelne raamat. Käsi- ja koduraamat on vanim eestikeelne trükis Tartu Ülikooli Raamatukogus, selle annetas Antsla pastor F. G. Moritz 1804. a.

H. Stahli saksa- ja eestikeelne kaheosaline mahukas jutluseraamat “[Leyen-Spiegel](#)” (1641–1649) on oma ajastu trükikunsti üheks väljapaistvamaks saavutuseks. Ühe Tartu Ülikooli Raamatukogule kuuluva “Leyen-Spiegel” eksemplari saatust enne raamatukokku jõudmist on võimalik jälgida tänu raamatusse tehtud märkmetele. Endised omanikud olid E. Ph. Körber (1770–1850), C. Rauschert (1652–1717), K. M. Rodde (1689–1743) ja 17. saj. pärinev Hinrica Erich/Sohn.

H. Stahl kirjutas ka esimese eesti keele õpiku “Anführung zu der Esthnischen Sprach” (1637). Eestis leidub raamatust vaid üks eksemplar Eesti Kirjandusmuuseumis. Kordustrükke keeleõpikust ei ilmunud. Tartu Ülikooli Raamatukogus leiduvad 1974. a. Roomas ja 1976. a. Hamburgis välja antud faksiimiletrükiid.

Eestimaal ja 1641. aastast ka Ingerimaal kõrgeid kirikuameteid pidanud H. Stahli kirjutatud saksa-, ladina- ja rootsikeelsed raamatud olid pühendatud kõik tema elu suurele eesmärgile — levitada ja kinnitada neil aladel luteri usku.

Muusikaharuldusi käsikirjas ja trükis

*Mare Rand
Ene-Lille Jaanson
TÜ Raamatukogu*

Nooditrükis pole varasematel aegadel meie arhiividele ja avalikele raamatukogudele tõsisemat huvi pakkunud. Tartu ülikooli taasutamisel 19. sajandi algul oli põhikirjas fikseeritud ka muusikaõpetaja ametikoht, kuid temagi tegevusest ei johtunud nooditrükiste ja muusikakirjanduse talletamine raamatukogus. Arvesse võttes nii nende üldist vähest säilimust kui kohaliku nooditrükise iga — eesti vanim pärineb *Academia Gustaviana* trükikojast 1633. aastast — võib pidada ülikooli raamatukogusse ajapikku kogunenud, 1920. aastaist juba eesmärgikindlamalt kogutud vanemat noodivara küllalt haruldaseks. Tervikpildi saamine on aga erinevates kogudes paiknemise tõttu raskendatud, ka nootide kataloog ei hõlma kõike vaadeldavat.

Nooditrükised on saanud ülikooli raamatukogusse mõne kogu koosseisus (Morgenstern, Vadi). Vanema võõrkeelse raamatu kogu XIV osakonda on paigutatud üksikannetustena saadud või rariteetsuse tõttu muretsetud vanemaid noodiraamatuid ning muusikaajaloo-, harmoonia- ja vormiõpetuse käsitlusi. Noodistust sisaldavad liturgilised käsiraamatud paiknevad III-s — usukirjanduse osakonnas. Üsna arvukalt leiab muusikateoreetilisi töid dissertatsioonide kogu vanemast osast.

Raamatukogu noodikogu ajalooline osa põhineb siiski otseselt muusikaviljelemisel Tartu ülikoolis 19. sajandil. 1839. aastast eraldas ülikool vahendeid akadeemilise lauluühingu noodikogu soetamiseks. *Akademischer Gesangverein* (AGV) institueerus 1857. aastal, ajalooallikana olulisi tegevusprotokolle peeti alates 1863. aastast kuni tegevuse soikumiseni venestusperioodil. Pärast muusikaõpetaja koha likvideerimist 1893. aastal raamatukogule üleantud AGV noodikogu (ligi 1000 nimetust) peegeldab möödunud sajandil populaarseks saanud saksa lauluühingute traditsioonilist repertuaari, milles on kõrvuti vaimuliku muusikaga ka ilmaliku kooriloomingu suurvormid ja rahvalaul. Lähtuvalt praktilisest vajadusest on kogus rohkesti kooriraamatuid, paljudes trükitud või käsitsi paljundatud

eksemplarides häälepartiisid ning partituure. Haruldustena leidub mõningaid käsikirju ja isekirjastatud trükiseid ülikooli muusikaõpetajate endi korduvalt ettekantud kooriloomingust (F. Brenner, H. Zöllner, H. Harthan).

Noodiväljaannete aktiivse kogumisega tegeles ülikooli raamatukogus 1920.–1930. aastatel Otto Freymuth. Kasutades ka muusikaajaloolase Elmar Arro abi, suutis ta *Estica* kogusse muretseda haruldasi eksemplare sisaldava hinnatava kogumi baltisaksa heliloomingut, mis ühtekokku noodikogus leiduvaga hõlmab üle 400 nimetuse. Samaväärset kogu ei ole Eestis teada, Riia Linnaraamatukogu rikkalik noodikogu hävis koos raekojaga 1941. a. tulekahjus.

Eestikeelse raamatu kogust leiame eestikeelse tekstiga varasemaid koraali- ja lauluraamatuid (alates H. Stahl'i käsi- ja koduraamatu 2. osast: Lauluraamat. Reval, 1637), laulukogumikke, muusikaõpikuid ja esimesi eesti algupäraseid nooditrükke.

Käsikirjakogus esindavad keskaegset noodikäsikirja köiteks kasutatud pärgamendi-fragmendid 13.–15. sajandist. Noodikäsikirju leidub Tartu Tsensuurikomitee arhiivis ja mõnes isikufondis. Neist olulisimad on A. Lätte ja E. Tubina pärand, mis pole küll eriti ulatuslikud. Muusikaharuldusteks tuleb pidada ka heliloojate ja interpreetide kirju I. J. v. Esseni ja F. L. Schardiuse autograafide kollektsioonis (Telemann, Händel, Beethoven, Rossini, Paganini jt.).

***Estica/Baltica* kontseptsioonist**

*mag. Ruth Michelson
TÜ Raamatukogu
raamatukogunduse magister*

Mistahes suunitlusega tegevusel *Estica/Baltica* valdkonnas (kogumine, korrastamine, informatsioonitöö) vajavad lahendamist ja seisukohavõtte mitu põhjanevat probleemi, nagu teose temaatika määratlus, käsitledava aine geograafiline haare, väljaande ilmumiskoht ja keel, autoriga seonduv kompleks, väljaande laad ja otstarve, eelkõige aga töö eesmärk.

Estica/Baltica mõisted, küll väikeste reservatsioonidega, on tuttavad olnud ja rakendamist leidnud TÜ Raamatukogus selle tegevuse algaegadest peale. Nende mõistete sisu on aga aegade vältel läbinud mitu arenguetappi nii kirjanduse valikuprintsiipides, kogumise eesmärkides ja korrastustöös, samuti kasutajaile avamise tehnilistes võtetes. Paraku ei ole tegevus selles valdkonnas olnud ühtlaselt sujuv ja kasvav, vaid kannatanud mitmegi raske tagasilöögi all.

Raamatukogu üsnagi pika ajaloo vältel on tegelus *Estica/Baltica* valdkonnas (nagu muudiski ettevõtmistes) olnud sõltuv mitmegi teguri koosmõjust, millest küll üks või teine on eri aegadel osutunud ka enam määravaks.

Esmajoones on selle maastiku kujunemisel oluliseks osutunud nii raamatukogu juhtisikute kui ka nende lähedal seisnute eruditsioon ja missioonitunne. Eelöeldust tulenevalt võime täna olla tänulikud vanema *Estica/Baltica* esinemusele saksa orientatsiooniga Vene tsaaririigi ülikooli raamatukogus. Samas on vajaduse eesti/balti ainese järele dikteerinud ka ülikooli õppe- ja teadustöö profiili kujunemislugu ja selle nõudmised eri aegadel, mis rahvusriigi ja rahvusliku ülikooli sünnist alates suunas ka kogumis- ja korrastustööd printsiipselt uutele alustele. Seda viimast on omakorda vorminud regiooni poliitiline ajalugu, milles nõukogude okupatsiooniaeg on tekitanud küll hüvitamatut kahju, samas aga eesmärgiväliselt aidanud säilitada olemasolevat. Hoopis tähtsusetud pole läbi aegade olnud ka raamatuteaduses ja raamatukogunduses valitsenud põhitõed, mille alusel tegevus *Estica/Baltica* valdkonnas on vastanud kaasaja sõnale, tänaseks aga takerdunud mitmessegi vastuolulisse probleemi.

Tartu Ülikooli humanitaarraamatukogu

Sirje Madisson
TÜ Raamatukogu

Tänase humanitaarraamatukogu loomise eellugu ulatub eelmisesse sajandisse.

1889.–1895. a. ülikooli reformi tulemusel sai Keiserliku Jurjevi Ülikooli õppekeeleks vene keel, samuti muutus õppejõudude ja üliõpilaskonna koosseis, teisesid õppekavad. **1. mail 1899. a.** rahuldab ülikooli valitsus ajaloo-keeleteaduskonna taotluse luua õppeprotsessi toetuseks pearaamatukogu juurde vene ajaloo osakond. **Ajaloo-keeleteaduskonna üliõpilaste raamatukogu** koosnes lisaks eelpoolnimetatule veel vene kirjanduse, keskaja ajaloo ja klassikalise filoloogia osakonnast. Kirjandust komplekteeriti vastavate erialade professorite eestvõttel ostude ja annetuste teel, samuti saadi peakogust raamatute ja ajakirjade dublette. Säilinud kataloogides on 2726 kirjet, kogude tegelik maht oli ilmselt suurem.

TÜ reorganiseerimise käigus **1919. a.** loodi õppetoolide juurde seminarid. Filosoofiateaduskonna (end. ajaloo-keeleteaduskond) seminar loodi ühtsena ja sinna koondati kõigi õppetoolide raamatukogud. Vastsündinud **filosoofiateaduskonna seminariraamatukogu** sai ruumid ülikooli peahoone 3. korrusel. Peakogust anti siia üle suur osa eelpoolnimetatud Jurjevi ülikooli üliõpilaste raamatukogust, samuti muid trükiseid. 1922. a. koosnes fond 11 nn. seminarist: ajaloo, filosoofia, pedagoogika, keeleteaduse, rahvaluule, inglise, germaani, romaani, kirjanduse, soome-ugri ja vene kirjanduse seminar. 1927. a. lisandus slaavi ja 1940. a. etnograafia seminar. Selline jaotus on üldjoontes säilinud tänapäevani. 1922. a. alguseks oli kogus üle 4000 nim. trükiseid. Kuni 1940. a. hankisid seminariraamatukokku kirjandust kõik filosoofiateaduskonna õppetoolid selleks pearaamatukogu komisjoni poolt eraldatud summa piires. Teadustöök vajalikku kirjandust,

uuemat õppekirjandust ja perioodikat osteti kodu- ja välismaistest raamatukauplustest ning erakogudest. Mõndagi vajalikku saadi peakogust, u. 200 nimetust lisandus annetustest. Märkimisväärne oli õppejõudude aktiivsus kirjanduse muretsemisel. 1940. a. oli kogus, mis oli enamikus võõrkeelne, juba üle 16 000 nimetuse, sealhulgas rariteete 16.–17. sajandist, vana perioodikat, haruldasi esmatrükke.

Ülikooli järjekordne reorganiseerimine tõi kaasa uue põhikirja (**9. okt. 1940**) ja filosoofiateaduskonna muutumise ajaloo-keeleteaduskonnaks. Seminariraamatukogu jätkas nüüd **ajaloo-keeleteaduskonna raamatukoguna**. Muutunud oludes tekkis vajadus muretseda ideoloogilist kirjandust ja marksismi-leninismi klassikute teoseid.

Peagi alanud sõja ja Saksa okupatsiooni ajal tegeldi peamiselt järelkomplekteerimisega. Hiljem võeti enamik neist peakogu erifondi kui ideoloogiliselt kahjulikud. Sõjakeerises läks erinevatel põhjustel kaduma üle 400 raamatu.

Edaspidi hakati kirjandust tellima kirjastuste temaatiliste plaanide ja tellimislehtede alusel raamatukauplustest ja Tallinna Bibkollektorist raamatukogu juhataja poolt teaduskonna õppejõudude kaasabil. Perioodikat komplekteeriti ajakirjanduslevi kaudu.

Lisaks Glavlitile (1945–1974 anti erihoiule üle 4500 raamatu) rüüstas fonde ka ülikooli peahoone põleng 1965. a., mil tules hävis 4122 raamatut ja sajad said rikutud.

1973. a. sai erialakogu uueks nimeks **ajaloo-filoloogiateaduskonna raamatukogu**. Kirjanduse liigse dubleerimise ärahoidmiseks mindi 1975. a. üle tsentraalsele komplekteerimisele. Praegu saabub peakogust fondi täienduseks keskmiselt 2000–3000 nimetust aastas.

Humanitaarraamatukogul (uus nimi 1990. a.) on hea kontakt filosoofia- ja usuteaduskonnaga (annetused, konsultatsioonid). 1991. a. loodud usuteaduste seminari kogu on just nimetatud koostöös komplekteeritud.

1982. aastast säilitatakse memoriaalkoguna üle tuhande V. Ernitsa raamatu.

Praeguseks on ülikooli suurimas erialaraamatukogus üle 40 000 säiliku.

Keskkond ja raamatute säilivus raamatukogus

*Kersti Jalas
TÜ Raamatukogu
mag. Kurmo Konsa
Eesti Postimuuseum
raamatuteaduse magister*

Nii igat raamatut, raamatute kogu, raamatukogu kui tegelikult kogu rahva kirjalikku kultuuripärandit võib vaadelda asuvana mingis keskkonnas. Antud kontekstis tähendaks

keskkond teatud tingimuste, elutu ja elusa looduse ning inimühiskonna tegurite kompleksi, mis mõjutab raamatute seisundit. On võimalik eristada mikro- ja makrokeskkonda.

Mikrokeskkonna moodustavad kõik need keskkonnategurid, mis vahetult mõjutavad säilikute seisundit, s.t. nende vananemise kiirust, näit. — õhuniiskus, temperatuur, gaasilise keskkonna (õhu) koostis, elektromagnetilised kiirgused (peamiselt valgus), mitmesugused bioobjektid (mikroorganismid, putukad), inimesed.

Mikrokeskkonna tegurid võib jagada endogeenseteks ja eksogeenseteks ning viimased omakorda keskkonnatingimusteks (physical environment) ja inimõjutusteks (human environment).

Makrokeskkond mõjutab säilikute vananemise kiirust mitte vahetult, vaid läbi mikrokeskkonna. Makrokeskkonna moodustavad suuremad tegurite kompleksid.

Geograafiline keskkond

Geograafiline asukoht mõjutab hoonete ehitust, kommunikatsioone, määrab suuresti ära kliimatilised tingimused. Kindlasti mõjutab see ka raamatukogu sümboolset tähtsust.

Raamatukogud ei ole mitte ainult teadmiste säilitamise koht, vaid nad on reeglina ka rahva, ülikooli või linna identisust loovad sümbolid (identity — creating symbols). Seega ei mõjuta geograafiline asend mitte ainult raamatukogu, vaid ka vastupidi — raamatukogu mõjutab seda keskkonda, kus ta asub.

Demograafiline keskkond

Võib mõjutada lugejate arvu ning sellega säilikute kasutamise intensiivsust.

Majanduskeskkond

Mõjutab otseselt seda vahendite hulka, mida ühiskond eraldab teavikute säilitamiseks.

Ökoloogiline keskkond

Mõjutab teavikute säilivust näiteks saasteainete kaudu.

Tehnoloogiline keskkond

Säilitamisel on võimalik kasutada olemasolevaid tehnoloogilisi võimalusi. Arenenud tehnoloogiline keskkond pakub palju enam võimalusi säilitamise organiseerimisel.

Poliitiline keskkond

Poliitilise keskkonna moodustavad seadused, riigivõimuorganid, ühiskondlikud organisatsioonid. Säilituspoliitikast või selle puudumisest sõltub tegelikult suuresti meie kirjaliku kultuuripärandi olukord.

Kultuuriline keskkond

Kultuurilise keskkonna moodustavad tegurid, mis mõjutavad ühiskonna põhiväärtusi, ettekujutusi, eelistusi ja käitumisviise.

Kõik eelpoolmainitud keskkonnategurid muutuvad pidevalt. Ühest küljest peab säilitamine arvestama keskkonnatingimuste muutumist, kohanema sellega. Teisest küljest jällegi peab säilitamine olema aktiivne tegevus, s.t. keskkonnategureid tuleb püüda muuta sobivas suunas.

Komplekteerimine — uued suunad

*Ülo Treikelder
TÜ Raamatukogu*

- Viimase viie aasta suunad ja pöördepunktid.
- TÜ Raamatukogu kui ülikooli (õppe)raamatukogu ja rahvusraamatukogu funktsioone täitev raamatukogu, sellest tulenev spetsiifika ja probleemid.
- Komplekteerimisosakonna funktsioonid lähtuvalt raamatukogu asendi muutumisest. Kesksete teadusraamatukogude komplekteerimistasandite plussid ja miinused.
- Infotehnoloogia areng ja selle seotus komplekteerimisega.
- Muudatused raamatukogu struktuuris ja nende kajastumine komplekteerimispoliitikas.
- Komplekteerimine ja INNOPACi kasutuselevõtt.

Tänane päev Rahvusraamatukogu rahvusbibliograafia keskus

*Silvi Metsar
Eesti Rahvusraamatukogu*

Alates käesoleva aasta 1. septembrist kannab endine Rahvusraamatukogu komplekteerimisosakond uut nime — rahvusbibliograafia keskus. Lisaks rahvustrükise komplekteerimisele tegeleme väljaannetele rahvusvaheliste standardnumbrite (ISBN ja ISSN) andmisega, trükistatistika koostamisega UNESCO-le ning Riigi Statistikaametile, trükiste kataloogimisega rahvusbibliograafia tasemel ning rahvusbibliograafia väljaannete koostamisega. Lisandumas on perioodikaväljaannete ja kogumike artiklite andmebaasi koostamise kohustus.

Sundeksemplari seaduse jõustumisest 1997. a. märtsis on märgatavalt kasvanud nii trükikodade kui loovutajate aktiivsus sundeksemplaride saatmisel. Lisaks sundeksemplarile komplekteerime kogude täiendamiseks igast raamatust veel 2–3 eksemplari, iga trükise vajalikkust eraldi hinnates.

Komplekteerimisel on prioriteetideks sotsiaalteadused (majandusteadus, majanduspoliitika, õigusteadus, sotsioloogia, demograafia, politoloogia), humanitaarteadused (ajalugu, filosoofia, folkloristika, keele-, kunsti-, kirjandus- ja muusikateadus, muusikakirjandus) ning eesti ilukirjandus.

Lisaks trükitud väljaannetele kuuluvad nüüdsest sundeksemplari alla ka auvised, s. o. kassetid, videod, heliplaadid. Nende hankimine ning bibliografeerimine on meil algusjärgus.

1998. a. jaanuarist laieneb sundeksemplari seadus ka elektroonilistele ehk e-väljaannetele. Nende väljaannete sundeksemplaride loovutamise rakenduseseaduse ettevalmistamine algab Kultuuriministeeriumi juures sügisel ning praegusel etapil vaevame pead selle üle, milliseid huvirühmi seaduse tegemisel kaasa haarata, millised saavad olema hõlmatavate e-väljaannete kategooriad, kuidas neid säilitada, millist terminoloogiat tarvitada, millised oleksid e-väljaannetele sobivad hoiukohad, millistel printsiipidel kogusid kujundada, kuidas viia ellu bibliograafilist kontrolli, mil viisil teha võimalikuks uurijale ligipääs ainu-, s. t. arhiiveksemplarile jne.

Eesti trükise esindatus Tartu Ülikooli Raamatukogus

*Kaarin Viirsalu
TÜ Raamatukogu*

Tartu Ülikooli Raamatukogu on asutamisaegadest alates kogunud Eesti trükiseid kui rahvuskultuuri ja rahvusliku identiteedi kandjaid.

Kogude täielikkuse aluseks on sundeksemplarid, mille eelkäijaks võib pidada nn. tsensorieksemplare, mida hakati saama juba 1812. aastal.

1918. aasta EV trükiseadus ja selle hilisemad muudatused nägid TÜ Raamatukogus sundeksemplari raamatukogu. Nõukogude okupatsiooni ajal aga ei saanud raamatukogu üle 40 aasta tasuta sundeksemplari.

1988. aastast on raamatukogul jälle õigus sundeksemplarile, mis paraku praktikas sageli ei ole realiseerunud. Sundeksemplarina on jäänud saamata umbes neljandik ilmunud trükistest, vaid osaliselt on raamatukogul õnnestunud puuduvat hankida.

EV Tartu Ülikooli Seadus 16. veebruarist 1995 paneb raamatukogule rahvusraamatukogu ülesanded trükiste kogumisel ja säilitamisel. Kuid raamatukogul on hulganisti probleeme selle täitmisega: sundeksemplarid laekuvad lünklikult ja hilinemisega, nende loovutamine raamatukogule sõltub trükiasutuste töötajate südametunnistusest, raamatukauplustes pole kõik trükitu kättesaadav. Probleemiks on väikesetiraapiliste piirkondlike ja ametkondlike trükiste komplekteerimine, juba info saamine nende ilmumise kohta on vaevaline.

Kohalike trükiste hankimiseks on pöördutud kõigi maavanemate ja nende kaudu vallavanemate poole. Sihipäraselt on nõutatud koolide, valdade jne. väikelehti.

Aktiivselt osaleti EV Sundeksemplari Seaduse ettevalmistamises. Seadus jõustus k. a. märtsis. Algas kannatlik ja sageli ka vaevarikas selgitustöö trükiste loovutajatega. Selle töö lõplikud tulemused alles selguvad, oli ju vahepeal suvi ja puhkused, kuid juba täna võime tõdeda, et seadus toimib.

Eesti trükiste pideva hinnatõusu ja raamatuostusummade piiratuse tõttu on lisaeksemplaride ostmine minimaalne, optimaalseks lugejateeninduseks on seda rohkem kui vähe. Jõudumööda püütakse järelkomplekteerida puuduvaid trükiseid.

1996. aastal raamatukokku arvele võetust moodustasid kõik Eesti trükised 42% ja eestikeelsed 38,8%.

Kogude arvestuse keerdkäigud

Tiiu Sade
TÜ Raamatukogu

Nii nagu raamatukogu tervikuna on pidevalt arenev, täienevad ka kogude arvestuse vormid ja meetodid. Muudatused on olnud tingitud arengutest nii ülikooli süsteemis kui üleriigilisel tasandil. Kogude suuruse arvulist näitajat on mitmel korral korrigeeritud: 1970. a. jäeti arvestusest välja broshüürid, 1970. a. ja 1994. a. muudeti jadaväljaannete arvestusühikuid, 1979. a. tehti kateedrite, laborite ja erialakogudes inventuur, 1987. a. liideti erihoiu kogu põhikoguga.

Arvestussektorisse koonduvad kõik teavikute vastuvõtmisega seotud arvestusdokumendid. See tagab kogude arvestuse ühtsetel alustel. Lisaks komplekteerimisosakonnas vastuvõetud teavikute saatedokumentidele esitavad vormistatud aktid (arved) vanaraamatu osakond ja fonoteek. Arvestussektor peab arvestust kõikide raamatukogu kogude kohta, v.a. käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonna varad ja varem ka erihoiu kogu.

1970-ndatel aastatel raamatukogudes levinud tendents inventeerimise ärajätmisele leidis vastukaja ka ülikooli raamatukogus — 1970. a. lõpetati õppekogu ja 1976. a. jadaväljaannete kogu inventeerimine. Nüüd oleme jälle jõudnud olukorrani, kus seoses arvutite kasutuselevõtuga inventeeritakse eranditult kõik kasutuskogudesse vastuvõetavad paber kandjal teavikud.

Arvutisse inventeerimine tõi kaasa suuri muudatusi nii töökorralduses kui üldse arvestuse põhimõtetes.

Arvestussektor koostab kahte statistilist kokkuvõtet:

1. raamatukogunduslik aastaaruanne — aruanne teavikute vastuvõtmise, kustutamise ja kogude suuruse kohta aastavahtusel;
2. raamatupidamisaruanne — igakuine finantsaruanne raamatuostusummade kasutamise kohta.

Raamatukogu suhted ülikooli rahandusosakonnaga on aeg-ajalt olnud keerulised. Probleemiks on olnud bilansivälised vahetus- ja reservkogu, samuti pearaamatupidaja keeld mitte lubada raamatukogu enda väljaannete eraldamist kinkefondi.

Kataloogisüsteemi arengujooni Tartu Ülikooli Raamatukogus

Ljudmila Dubjeva
TÜ Raamatukogu

Üleminekul traditsioonilistelt infootsisüsteemidelt automatiseeritud infootsisüsteemidele on oluline maksimaalselt ära kasutada traditsiooniliste infootsisüsteemide (kataloogide) arengu kogemus nii tööjõu kui -aja parema kasutamise eesmärgil.

Kataloogisüsteemi areng on lahtirebimine konkreetsest kogust, üksiku kogu kasutamise ja hooldamise abivahendist saab puhtakujuline infootsisüsteem, mis peab rahuldama lugejate järjest kasvavaid vajadusi. Kataloogisüsteemi arengut kroonib üleminek elektronkataloogile, mis on võimeline kajastama kogu raamatukogu vara.

1802. a. avatud Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogisüsteem arenes vastavalt kogude komplekteerimisele ja nende kasvule. Juba 19. saj. keskpaigaks kujunes TÜR-is välja oma kataloogisüsteem, mille tähtsamateks osadeks olid süstemaatiline kohakataloog ja tähestikulised sedelkataloogid. Valitses põhimõte, et konkreetne kataloog pidi kajastama reeglina ainult ühte kogu. Kohakatalooge iseloomustas range seotus kogude paigutusega. Tähestikulised kataloogid, säilitades konkreetse kataloogi vastavuse konkreetsele kogule, ei järginud aga enam kogude süstemaatilist või järjenumbrilist paigutust, vaid allusid omaenda tähestikulisele infootsipõhimõttele.

Kogude kasv ja lugejate arvu suurenemine kujundasid vajaduse uut tüüpi kataloogi järele, milleks sai 1860-ndate aastate lõpus ja 1870-ndate aastate alguses loodud süstemaatiline kaartkataloog spetsiaalselt tema jaoks väljatöötatud klassifikatsiooniga. Kataloog kajastas peale raamatute veel dissertatsioone. Paljude kogude kajastamine ühes kataloogis leidis edaspidigi järjest suuremat rakendamist, nii et enamik praegustest lugejakataloogidest on just niisugused.

1972. a. viidi ellu keskkataloogimise põhimõte, mille järgi keskkataloogis kajastatakse teaviku leidumus kõikides Tartu Ülikooli kogudes.

Mitme kogu ühes kataloogis kajastamise kõrvale võib tuua ka vastupidiseid näiteid — mingi kataloog peegeldab mingi kogu üht, kindlal põhimõttel valitud osa. Näiteks: 1910. a. ilmunud venekeelse kirjanduse trükikataloog, mis kajastab ainult osa vanema vöörikeelse kirjanduse kogust, või peaaegu pool sajandit hiljem alustatud eestikeelse perioodika kataloog, kus kajastub ainult üks osa eestikeelse kirjanduse kogust.

Oma arengus on Tartu Ülikooli Raamatukogu kataloogisüsteem läbinud rida murrangulisi etappe, mil teda oluliselt reorganiseeriti. Kõige suuremad ümberkorraldused olid aastatel 1850–1870, 1920–1930, 1940-ndate aastate lõpus ja 1994. a., mil sisestati esimene kirje elektronkataloogi.

Elektronkataloogilgi on oma ajalugu: INGRID-ist INNOPAC-ini

*Sirje Nilbe
TÜ Raamatukogu*

Olulised erinevused kaart- ja elektronkataloogi vahel:

- Elektronkataloogis on koos kõik teavikulaadid, pole vaja vaadata mitmest eri kataloogist.
- Elektronkataloog on kättesaadav mitmes eri kohas raamatukogus ja ka väljaspool raamatukogu infovõrkude kaudu.
- Otsitunnuseid on elektronkataloogis rohkem kui kaartkataloogis.
- Elektronkataloogi abil saab lugeja uudiskirjanduse kiiremini kätte, sest uued kirjed liituvad andmebaasiga vahetult pärast nende koostamist.
- Elektronkataloogis on iga teaviku kohta vaja koostada vaid üks põhikirje, mida kasutatakse mitmel eri otstarbel, seda vajaduse korral kopeerides.
- Kataloogi haldamine arvuti abil on jõudsam kui käsitsi.
- Elektronkataloogi saab siduda teiste andmebaaside ja infosüsteemidega, tekitades informuumi, mis ulatub kaugele väljapoole ühe raamatukogu piire.

Kas INGRID-i etapp oleks võinud vahele jääda? Arvan, et mitte. INGRID-i “ajaloolised teened” on üsna suured.

See aeg on olnud suurepärase kogemuste omandamise võimalus nii meie raamatukoguhoidjatele, arvutispetsialistidele kui ka lugejatele.

Meil on (26. augusti 1997 seisuga) 34 330 küllalt täielikku ja sobivalt vormindatud masinloetavat bibliokirjet 142 521 eksemplari kohta, mida on võimalik INNOPAC-i laadida ja kohe kasutama hakata.

Vahendusinfo meile viimasel kolmel aastal saabunud uuema kirjanduse kohta on olnud kättesaadav kõigile nii Eestis kui ka kaugemal.

Miks INNOPAC on parem kui INGRID?

INNOPAC on hästi läbi töötatud ja end praktikas heast küljest näidanud kõiki raamatukogu põhiprotsesse hõlmav integreeritud süsteem, milletaolise loomiseks meie raamatukogus ja terves Eestis puuduvad eeldused.

INNOPAC võimaldab pidada ELNET Konsortsiumiga ühinenud Tartu raamatukogude koondkataloogi ja pakub lihtsat juurdepääsu ka Tallinna raamatukogude koondkataloogile.

INNOPAC-i peaks pärast väikest väljaõpet olema lihtsam kasutada kui INGRID-it.

Kas elektronkataloog saab kunagi meie ainukeseks kataloogiks? Kaartkataloogide konverteerimine on töömahukas ja pikaajaline ettevõtmine. Eelmainitud 142 521 eksemplari on ligikaudu 3,8% meie kogudest. Arvatavasti tuleb konverteerimine (retrokataloogimine) siiski ära teha, sest automatiseerimise läbi teinud raamatukogude kogemus näitab, et

- teatud aja möödudes lugejad “unustavad” kaartkataloogide olemasolu ja ringlema hakkab peamiselt see kirjandus, mis on kajastatud elektronkataloogis;
- raamatukogu sisetöö seisukohalt on väga tülikas hoida arvestuse, statistika, laenutuste kontrolli jms. jaoks käigus paralleelselt kaht eri süsteemi — ühte elektronkataloogis olevate ja teist selles mitteolevate teavikute jaoks.

Eurodokumentatsioonist

mag. Ülle Must
TÜ Raamatukogu

Kes on Kes eurodokumentatsioonis	ARIES
Euroopa Liidu Dokumentatsioonikeskus	COLINE
Euroopa Liidu Depooraamatukogu	Informatsiooni- ja
Euroinfo(Korrespondents)keskus	Konsultatsioonikeskused Tarbijatele
Euroopa Teabekeskus	Euroopa Meeskond
Euroifo Keskus	Euroopa Innovatsioonikeskus
Euroinfo Punkt	Euroopa Ressursikeskus Koolidele
Maainfo Ühing	Eurodokumentatsioon ja Eesti
Kohalikud Linna Algatuskeskused	Hetkeseis
Euro-Jus	Milliseid keskusi valida?
Euro-Raamatukogu	Koostöö

Raamat — infokandja ja museaal

*mag. Kurmo Konsa
Eesti Postimuuseum
raamatuteaduse magister*

0. Kultuuripärandina käsitletavate objektidega on inimkonnal erilaadiline suhe, mis põhineb kultuurilistel, aga mitte näiteks majanduslikel väärtustel. Kultuuriväärtustega on seotud rida spetsiifilisi tegevusi, nagu säilitamine (kogumine, konserveerimine, restaureerimine, registreerimine, dokumenteerimine), uurimine ja kommunikatsioon (näitused, uurimis- ja õppetöö jne.). Erinevate kultuuriväärtustega tegelevad erinevad institutsioonid:

- esemetega — muuseumid,
- dokumentidega — arhiivid,
- raamatutega — raamatukogud,
- elusorganismidega — looma- ja botaanikaaiad.

Piiri tõmbamine erinevate institutsioonide vahele on muidugi suhteline — muuseumides võivad olla dokumendid ja raamatud, raamatukogus jällegi dokumendid, esemed jne.

1. Raamatud moodustavad väga suure ja väga olulise osa kultuuripärandist. Neid on võimalik käsitleda nii infokandjatena, kui ka museoloogiliste objektidena (museaalidena). Museaali korral on meil tegemist aktuaalsest reaalsusest eraldatud objektiga, mis on paigutatud uude, muuseumi reaalsusesse eesmärgiga dokumenteerida selle objekti aktuaalset reaalsust.

Põhimõtteliselt võib igat eset ja nähtust vaadelda kui informatsiooniallikat. Spetsiaalselt informatsiooni säilitamiseks määratud esemeid nimetatakse dokumentideks. Dokument võib sisaldada informatsiooni tekstilisel, graafilisel, audiovisuaalsel, masinloetaval (elektroonilisel) ja ruumilisel (esemed) kujul. Raamat kui infokandja sisaldab ainult sisulist informatsiooni (tekst, pildid, fotod, joonised jne.). Museaalidele on aga iseloomulik see, et nad sisaldavad eritasandilist informatsiooni. Selle kirjeldamiseks on esitatud mitmeid mudeleid.

1.1.

RAAMAT

OTSENE TEAVE
Sisuline

KAUDNE TEAVE
tehnoloogiline

1.2.

- (1) strukturealsed omadused
- (2) funktsionaalsed omadused
- (3) kontekst
- (4) tähendus

1.3.

- objekt kui dokument
- objekt kui teade
- objekt kui teave

2. Museaalina käsitletav objekt on ajaloolise protsessi tulemus. Võimalikult adekvaatse säilitamisstrateegia valikuks on vajalik museaali "biograafia" rekonstrueerimine. Museaali "biograafias" on võimalik eristada kolme olekut:

- kontseptuaalne olek
- faktiline olek
- aktuaalne olek

3. Kultuuriväärtuste säilitamine on samuti ajalooliselt kujunenud. Lähtudes museaali andmestruktuurist, võib eristada staatilist säilitamist, mille korral on rõhk objekti struktuurse identsuse säilitamisel, ning dünaamilist säilitamist, mille korral säilitatakse objekti funktsionaalset identsust.